

Miroslav Vejlupek (Čerchovský)

Cesty a tvorba Jozefa Kelemena.
Rozměr života

Literárním tvůrcům 21. věku. Vzkaz

OBSAH

(I)

Úvod. Právě Jozef Kelemen...

Dávný prapočátek virtuálního: tradiční umělecké druhy

Fenomén inteligence. Emergentní společenský jev, nikoli výlučnost jednotlivce

Život society. Plyne, zatímco individua participují

(II)

Muž novorenesančního ducha

Příloha 1 (Interview)

Příloha 2 (Fotosoubor)

Úvod. Právě Jozef Kelemen...

1

V roce 1998 přibyl na můj psací stůl osobní počítač. Do pracovny o několika metrech čtverečních tak vstoupila kybernetika a já – ohromen tím, co všechno PC dokáže, tím spíš když připojený k Internetu – pocítil naléhavou potřebu více se o kybernetice dozvědět. Je to přece – věda o životě.

Patrně netřeba vracet se k tvrzení, že základy kybernetiky, jak je my laici poznáváme dodnes, položila první polovina dvacátého století. Jak konfliktní záležitost to tehdy byla, můžeme demonstrovat na následujícím příkladu.

Tak zatímco v roce 1934 publikovala kulturní antropoložka Ruth Benedictová na svou dobu a tehdejší průměr společenského nivó progresivní, dílem novátorské dílo ***Patterns of culture*** (česky v překladu Jitky Fialové, ***Kulturní vzorce***, 1999), Norbertu Wienerovi vyšla v roce 1948 kniha ***Kybernetika a společnost***. Ruth Benedictová ve svém díle reflektuje sociologickou a sociálně-psychologickou otázku, zda společnost je, či není organismus, a také většinový názor, že společnost není a ani nemůže být něčím, co by přesahovalo myšlení jednotlivců společností tvořivších. Ovšem Norbert Wiener naopak tvrdí, že náš životní cíl musí překračovat problém zachování individuální existence. (Kybernetika je tedy světový názor.)

Wiener vzkázal světové veřejnosti také to, že společnost lze pochopit pouze prostřednictvím studia informace a sdělovacích prostředků mezi člověkem a strojem, mezi strojem a člověkem a mezi strojem a strojem. (To je už revoluce.)

Není samozřejmostí, že český čtenář přijme s povděkem tu skutečnost, že na tuzemském knižním trhu se objevilo pouhých šest let po Wienerově *Kybernetice a společnosti* průkopnické popularizační dílo *Roboti na postupu* (1956) z pera A. A. Hocha.*) A nelze na tomto místě nepřipomenout z Hochovy knihy alespoň dvě pasáže. Již na samém předpočátku popularizace nového oboru, kybernetiky, v někdejším Československu, se A. A. Hoch řadí totiž k těm, kdo nemají nejmenší pochybnosti a konfrontují se společenskými paradigmaty myšlenky, které opravdu jsou skutečnou revolucí. Hoch nejprve předeslal: „*Jde tu o řešení problémů až vysoce abstraktních, jako při vyvíjení automatů, které mají nahradit mechanickou duševní činnost, automatů, jejichž korunou budou nadroboti ,logičtí‘.*“ Autor si samozřejmě je vědom svého průkopnického počínu a komentuje jej nejen skromně, ale především, především velmi opatrně (řekli bychom i úzkostlivě opatrně), vědom si nejisté reakce, řekněme, vlivných skupin, ale i davu. Píše: „*Dobře jsem si vědom, že přítomná knížka není zdaleka taková, jaká by měla být, ale to je údělem snad každého pokusu jednotlivce v oboru, který svou náročností na čtenářovu chápavost není snadné vykládat populárně, a zvláště pak oboru, který je předmětem této knížky. Jeho popularizace v podobě, o jakou jsem se pokusil, je v literatuře zastoupena dosud skrovně. Někdo však musí začít prošlapávat stezku do této opravdu „tajemné pevniny“, pokud se týče ponětí o ní v široké obci čtenářské, a tak jsem se do toho pustil, doufaje, že podnítím pera povolanější a vzbudím věcnou kritiku, z níž se může zrodit něco lepšího.*“

V jiné části našeho sborníku si řekneme, že po více než půlstoletí musí kybernetici stále dbát na obezřetnost a na to, že společenská reflexe objevů kybernetiků zdaleka není vždycky jednoznačná, rozumějme s pozitivní odezvou.

*) Jozef Kelemen v knize *osvětových črt a úvah Iné texty* (2005) zmiňuje titul *Myslicí stroj*, překlad to knihy *L'intelligence d'une machina* z pera Jeana Epsteina. Knihu přeložil Albert Marenčin a českou verzi vydalo Československé filmové nakladatelství v Praze roku 1948. Do distribuce kniha nikdy nepřišla.

Měl jsem to štěstí, že přes heslo „kybernetika“ zadaného vyhledávači Google jsem se postupně proklikal k jménu prof. RNDr. Jozefa Kelemena, DrSc. a dále k názvu Kelemenovy knihy *Budoucí Altamira* (1995). Ten název voněl dobrodružstvím, slíbil poučení a kniha samotná, což jsem po Wienerově *Kybernetice a společnosti* už tušil, měla dispozice přivést čtenáře k pronikavější úvaze o společnosti, k netradičnímu pojetí sebe sama a v neposlední řadě – což spisovatelskou veřejnost, jak se domnívám, zvláště zaujme – k jinému, protože nearchaickému pojetí umělecké tvorby.

Právě Jozef Kelemen má dar přitažlivou esejistickou tvorbou popularizovat kybernetiku a z ní odvozené nové vědní disciplíny. Kelemen je profesorem na Slezské univerzitě v Opavě^{**}) a na bratislavském pracovišti trenčínské Vysoké školy manažmentu^{***}), ale k jeho profesním zájmům patří také teoretická informatika, umělá inteligence, teoretické modely multiagentových systémů, dále expertní systémy, experimentální a teoretická robotika a v neposlední řadě kognitivní věda. Na téma umělé inteligence napsal už v roce 1973 diplomovou práci, zřejmě první (a když ne první, tak jednu z prvních) v tehdejší Československu. Pro značný úspěch této práce pak připravil na téma umělé inteligence semestrální přednášku a po dalším roce dostal příležitost přednášet na univerzitách v Bratislavě a v Košicích. Takové byly pedagogické a vědecké začátky Jozefa Kelemena. Dnes je i v mezinárodním srovnání považován za skutečného, povolaného odborníka patřícího do elitní komunity vědců, v níž nechybí (namátkou) takové osobnosti-pojmy jako Rodney A. Brooks (USA), Jozef Gruska (Slovensko), Ivan M. Havel (Česko), W. Daniel Hillis, Marvin Minsky (oba

^{**}) Věnuje se především výzkumu v oblasti autonomních agentů a výchově doktorandů v oblasti autonomních systémů.

^{***}) Zde je Kelemenovou pedagogickou doménou rozvoj znalostního manažmentu a problematika úlohy znalostních systémů při formování znalostní společnosti.

USA), Luigi Ricciardi (Itálie), Frank Rosenblatt, Richard M. Satava (oba USA), Robert Trapp (Rakousko), Terry Winograd (USA), vesměs reprezentující pokrok v oblastech informatiky, umělé inteligence, robotiky, kognitivní vědy.

Třicet let po zdařilé, ba průkopnické diplomové práci pozdějšího vědce a spisovatele, jemuž věnujeme v tomto sborníku pozornost, redaktor periodika Goldman usiloval přimět Jozefa Kelemena vyslovit stanovisko k tvrzení o existenci globálního planetárního mozku. Internet, řekl Kelemen tehdy v roce 2003, je už dnes globální, technicky ukotvená síť statisíců a možná milionů počítačů, která obsahuje nesmírné množství informací a nabízí nepředstavitelné možnosti komunikace. *„Přitom jde o síť, které jsme skutečně jen aktivními prvky, protože už dnes ji fakticky neznáme. Nevíme, kolik počítačů je do ní zapojených, nedokážeme globálně řídit a sledovat její činnost.“* (Na tomto místě stojí za připomenutí, že spisovatelka a diplomovaná parapsycholožka Susan Jane Blackmoreová v knize ***The meme machine***, vydané v roce 1999, doslova uvedla: *„Mnoho lidí se dosud domnívá, že dokud budujeme technické zázemí, na kterém je internet závislý, můžeme jej i kontrolovat. Evidentně tomu tak není. Britský Telecom už dávno nechápe ani fungování vlastní telefonní sítě, přičemž celosvětová informační dálnice přece jen představuje krapet složitější systém.“*) Internet existuje svým zvláštním způsobem, míní profesor Kelemen, který zatím váháme nazvat životem. Není nám snadné přiznat, že jsme v síti sítí ztratili své centrální postavení. Proč? Kelemen si je jist, že takové přiznání by bylo krokem k rozlučce s antropocentristem, k čemuž ovšem stejně dojde, podobně jako kdysi došlo k rozloučení s geocentristem.

Ještě jednou Susan Blackmoreová. Tvrdí, že dokud budeme udržovat při životě technickou infrastrukturu Internetu, bude se Internet rozrůstat a vyvíjet jako kterýkoli přírodní systém. Ještě jednou Jozef Kelemen. Ten doufá, že vývoj civilizace našeho typu, který otevřel fascinující možnosti evoluce, nebude zastaven zásahem jiné civilizace anebo naší vlastní rezignací na tvořivou aktivitu. Pokud k něčemu takovému nedojde, lidé a technika se slíjí v jeden celek. Kelemen soudí, že nový způ-

sob organizace a fungování hmoty vznikne tím, že anorganické a organické vzájemně prolne a z toho vyvstanou, emergují, jevy, jaké dosavadní historie poddruhu Homo sapiens sapiens ještě nepamatuje. Právě **toto** bude tou novou kvalitou, z níž vyroste nová větev na stromě evoluce a k níž přivede technicky vyspělého západního člověka jeho kulturní vývoj. (Je vůbec možné nevzpomenout na tomto místě tvrzení Norberta Wienera, že chceme-li používat termínu **život**, musíme pod něj zahrnout též mnohé astronomické jevy?)

3

Níže si pozorný čtenář povšiml slovního spojení „kulturní vývoj technicky vyspělého západního člověka“ a pakliže jsme vzpomněli v úvodu našeho pojednání kulturní antropoložku Ruth Benedictovou, nebylo to samoúčelné. Její kniha ***Patterns of culture*** byla v době svého vydání skutečnou událostí a Ruth Benedictové nelze upřít značnou lidskou statečnost. Nás ovšem bude na tomto místě zajímat, jak Benedictová kulturu západního člověka nazírá a sám čtenář si nepochybně všimne autorčiny ironie, čili emocionální zainteresovanosti: „... *naše úspěchy, naše instituce jsou jedinečné; jsou jiného řádu než úspěchy a instituce méně důležitých ras a musíme je chránit za každou cenu. Takže ať už jde o imperialismus, rasové předsudky nebo srovnání křesťanství s pohanstvím, jedinečnost doposud zůstává v popředí našeho zájmu; nejde nám o globální pohled na lidské instituce celého světa – na nich stejně nikomu nikdy nezáleželo – ale o jedinečnost našich institucí a úspěchů, naší vlastní civilizace.*“

Naproti tomu Susan Blackmoreová, autorka knihy ***The meme machine*** (1999, v českém překladu Martina Konvičky pod názvem ***Teorie memů: kultura a její evoluce***, 2001) je toho názoru, že: „*Dnešní technologie jsou zjevně mnohem složitější a sofistikovanější než technologie před 10 tisíci lety. (...) Veškerý jejich vývoj však nesměruje k nějakému předem danému vyššímu cíli. Nikde nebylo řečeno, že vývoj povede*

od kamenných seker k telefaxu – bylo však jisté, že povede od kamenných seker k něčemu specializovanějšímu, složitějšímu a méně pravděpodobnému... Technologický pokrok existuje, ale k žádnému konkrétnějšímu cíli nesměruje.“

Jenomže kybernetik nahlíží věci přece jenom jinak. Jenomže Jozef Kelemen svým filosofickým náhledem vidí kulturu bílé rasy (židovsko-křesťanské) z docela jiného úhlu. Zdůrazňuje, že humanismus nebyl od začátku prvkem naší civilizace a že měnil své podoby. I dnes se humanismus mění – někteří filosofové nazývají jeho nastávající podobu posthumanismem. Profesor Kelemen přitom zvláště zdůrazňuje kyborgizaci lidských těl a přeměnu společnosti takzvaně informační na společnost znalostní. Evropská kultura globálně ovlivňuje celou pozemskou civilizaci. Je to kultura odlišná od jiných kultur, technika se v ní stala nejhlubší součástí člověka nejniternějšího profilu a právě technizací se evropský člověk cítí být nejpodobnější svému stvořiteli, jak jej vyjevuje Starý zákon. Pro přesvědčivost profesor Kelemen v knize ***Kybergolem*** (s podtitulem ***Eseje o cestě Adama ke Kyborgovi***; 2001) cituje: „*I učinil Hospodin Bůh člověka z prachu země, a vdechl v chřípě jeho dchnutí života, i byl člověk v duši živou.*“ (Genesis 2, 7) Že se kulturní identita technického člověka evropského typu začíná v hluboce zakořeněné zvědavosti a tvořivosti a ve svobodném hledání, to můžeme považovat za nejnosnější motto Kelemenovy práce vědecké a tvorby esejistické, popularizující výzkum prakticky ve všech dílčích disciplínách kybernetiky a oborů příbuzných. Ve stati ***Adam, golem, kyborg*** napsané pro revue Živel (č. 13, 1999) předkládá profesor Kelemen tezi, že na obrazu stvoření prvního člověka je postavena naše technická civilizace a přidává těžko zvrátitelné argumenty a neodbytné otázky: „*Rozhodně bylo na této planetě dosaženo nejvýraznějšího rozvoje techniky v té její části, ve které dominantně inspiroval a inspiruje konání lidí právě mytologický systém Starého zákona. Existuje vůbec jiná mytologie, která by vznik prvních lidí řešila popisem technologického postupu zpracování anorganické hmoty (a chirurgickým zákrokem, což je případ stvoření první ženy)? Předvíдали ti, kteří kladli základy této mytologie, co budeme ve zbytku dějin několik desítek století dělat? (...) Starozákonní Stvořitel byl však i řemeslníkem a pro mýtus to je jeho podstatný atribut. Tento pocit z mýtu v průbě-*

hu našich dějin nepochybně posilňoval význam řemesel, a tedy i techniky, a uvolňoval společenský tlak na bezprostřední užitečnost technických aktivit. Středověké legendy o golemovi nebo tehdejší podmínky pro rozvoj alchymie přesvědčivě dokládají míru intelektuální i ekonomické volnosti, poskytované technickému myšlení a experimentům.

Jsmo dědici této mytologie,“ pokračuje Kelemen. „To ona dává tak pevný základ našeho přesvědčení, našich postojů a našich skutků. Chtě nechtě pokračujeme v tradici techniky jako ontologické součásti světa.“

To už nelze nepovšimnout si předmluvy astrofyzika Grygara k českému vydání Barrowa **Vesmíru plného umění** (2000). Jiří Grygar v předmluvě konstatuje, že: *„... zcela nečekaně se v tomto století vynořilo nové kritérium správnosti vědeckých koncepcí, totiž jejich elegance nebo, chcete-li, krása. Ukázalo se totiž, že lepší vědecké teorie bývají bez výjimky ty, které jsou krásnější, jakkoliv je pojem krásy vědecky zdánlivě neuchopitelný, a zvykli jsme si jím poměřovat spíše díla umělecká.“* (Apropos! Což není Jozef Kelemen zároveň umělcem? Jeho eseje vyvolávají neobyčejný estetický zážitek a vzrušují dosud netušenými poznatky i netuctovými zornými úhly, autorskou statečností.)

4

Na další pasáž Kelemenovy studie **Adam, golem, kyborg** upozorňujeme zvláště. Zní totiž takto: *„Proto jsou některým z nás nepochopitelné myšlenky o stroji jako svou podstatou nepříteli, o tom, že nás technika rozděljuje. Proto nemáme strach z přetech- nizování, spíše z našeho vlastního selhání, ani touhu po jakémsi neurčitým návratu k (jakési lepší) přírodě, ale spíše po zodpovědném postoji k tomu, co činíme. Věříme v rekurzi, kterou jsme vyčetli ze Starého zákona.“*

Počítáme správně, problematice umělé inteligence a expertních systémů se Jozef Kelemen věnuje čtvrtým desetiletím. Po celou tuto dobu se střetává s výtkami, třeba i doslova takovými, že výzkum v disciplínách kybernetiky je antihumánní, ne-li přímo asociální.

Ve studii ***Kouzlo a síla interakce*** (Kelemen ji napsal spoluautorsky s Janou Horákovou) stojí, že nový význam, kterým (také) pod vlivem oblasti umělé inteligence a kognitivní vědy v současnosti naplňujeme pojem „stroj“, se nejen zčásti překrývá s významy pojmů z psychologie, sociologie, obecně humanitních věd, kultury a umění, ale že stroje už postupně opouštějí oblast fyzikálního světa a naopak se přibližují ke stále méně zřetelným hranicím světa živých bytostí a lidí, protože i my lidé jim vycházíme vstříc. Prozatím však obecně zdaleka není zcela jasné, bude-li výsledkem tohoto přibližování nakonec humanizace strojů, nebo dehumanizace člověka, či nakonec konstituce nějakého nového humanismu... Autorský duet připomíná Katherinu Hayles, která má zato, že „čím dál, tím méně je otázkou, jestli jsme se již stali posthumánními, protože naše posthumánnost je již skutečností. Raději se ptejme, jakým druhem posthumánních bytostí budeme,“ citují autoři Katherinu Hayles. Spisovatelka Katherina Hayles vydala v roce 1999 knihu ***How We Became a Posthuman: Virtual Bodies in Cybernetics***, kde vypráví tři vzájemně se prostupující příběhy, totiž příběh odtělesnění informace, příběh zrození konceptu kyborga a příběh cesty k novému pojetí lidskosti, k postčlověku.

Sám Jozef Kelemen v knize ***Myšlení a stroj*** (2010) zaujímá k posthumanismu tento postoj: „Intuitivně se cítíme být něčím víc, než cokoliv, co nás obklopuje. Na druhé straně nás jako jednotlivce, ale i jako civilizaci, formuje naše technika. Sledování jejího současného stavu nás může při přemýšlení o vlastní výjimečnosti lehce přivést k rozpačitým pochybnostem. Naše antropocentrické vidění světa a sebe samých v něm se následkem takovýchto názorových srážek postupně nahrazuje jiným pohledem. Takovým, z kterého se člověk nemusí sebe samému nevyhnutelně jevit jako úplně osamocený, odlišný a jiný, než je cokoliv jiné, co ho ve světě obklopuje. Jako odlišný od všeho,

co je světem kolem něj a co zčásti představuje jeho vlastní dílo... Tomuto názoru, integrujícímu člověka do jeho díla a zabavujícího se představy o své výjimečnosti, můžeme asi vcelku výstižně hovořit posthumanismus.“

5

Níže jsem uvedl, že interdisciplinární obor kybernetiku považuji za vědu o životě. To je však náhled spisovatele. Sami kybernetici považují dosud za marné všechny dosavadní pokusy život definovat, přičemž někteří futurologové již hovoří o postupném nahrazování biosféry – přece technosférou. Sám Jozef Kelemen se považuje za technorealistu. V předmluvě k českému vydání Thagardova *Úvodu do kognitivní vědy* (1996) napsal (spoluautorsky s Ivanem M. Havlem): „*Střízlivé pohledy na problematiku vztahu člověka a počítače však dnes naznačují, že v budoucnu (nikterak vzdáleném!) půjde nejspíš o zvyšování intelektuální výkonnosti civilizace spojením specifík inteligence člověka a ‚inteligence‘ stroje do mnohem účinnějšího celku.“* I to je život.

Potom tedy: Co to život vlastně je?

Ptá se i Jozef Kelemen a odpovídá si docela prozaicky. Život je nejprve to, co zkoumají různé oblasti, nejen biologie nebo oblast umělého života. Život je též to, co jím myslí etici, teologové, sociologové, ekonomové, filosofové, spisovatelé i politici, ale také vrahové a porodníci, kdokoli. Vskutku neexistuje definice života. Ale protože je Jozef Kelemen kybernetik, zná mnohem větší rozměr bytí, třebaž ani on ne rozměr úplný. Může však směle tvrdit, že existence západní civilizace je odkázána na techniku. Technikou se už dnes necháme prostupovat takřka všichni. Ten nosí brýle, onen naslouchací zařízení (to jsou ty triviální příklady), lékaři pracují s kostními implantáty či kardiostimulátory (to jsou příklady budící respekt a pokoru), zkrátka již probíhá kyborgizace naší tělesné schránky; probíhá nenápadně, zato soustavně, zato

vzestupně. A naše vědomosti a vůbec myšlení je odkázáno na (pří)stroje zcela nezpochybnitelně. To vědí i dnešní středoškoláci.

Jozef Kelemen je z těch, kdo mohou předjímat. Lidé a jejich technika se slíjí v jeden – pro nás dnes ještě nepředstavitelně úzce propojený a nesmírně komplikovaný – celek, který bude fungovat způsobem, jaký si dnes sotvakdo dokáže představit. Ten kvalitativně úplně nový způsob organizace a fungování hmoty vznikne tím, že anorganické a organické vzájemně prolne. Co víc - přestane záležet na tomto způsobu členění hmoty. Z tohoto prolnutí vyvstanou (emergují) jevy, s kterými se naše historie ještě nesetkala.

Opět otázka Kelemenova. Proč bychom si měli namlouvat, že člověk tu bude navěky? Ve své dnešní podobě tu navěky nebude. To je v zásadě jisté. Otázkou je, zda jako druh vyhyne, nebo se promění v něco, či přes něho povede cesta evoluce k něčemu, v podobě čeho bude dál existovat.

Dávný prapočátek virtuálního: tradiční umělecké druhy

*„Kontakty s uměním a umělci mi dávají jistotu,
že moje hluboké osobní přesvědčení o nevyhnutelnosti jednoty
vědecké, technické a umělecké kultury je opodstatněné.“*

J. Kelemen

*

Už je tomu drahně let, kdy jsem přesvědčoval literárního teoretika, že literatura je prababičkou virtuální reality a že virtuální realita je člověkovým paralelním světem. Nepřesvědčil jsem. Ale kybernetikovi se to už podařilo. Jozef Kelemen v knížce esejí ***Budoucí Altamira*** tvrdí, že vyobrazení tura v pravěké jeskyni je dílem prvního umělce-výtvarníka. A domýšlí: Před dílem se shromáždili ostatní lovci a představovali si příští lov nebo pocítili opětovnou radost z úlovku. Možná si před vyobrazením nacvičovali lovecké dovednosti, zkrátka pocítili tajemnou moc iluze. Takový tedy je prvopočátek výtvarného umění, patrně i písma; a samozřejmě virtuality.

Jozef Kelemen rozvíjí ještě dál. Písmo vedlo až ke knihám. Ty působí skrze text a evokují pocity i poznání podle záměru autora. Taková možnost zprostředkovaného přenosu poznání a navozování emotivních stavů trvá už po staletí. Romány skýtají příležitost prožívat osudy postav. Cestopisy uvádějí do vzdálených zemí, kam se

čtenář dříve ve skutečnosti nedostal. A básně? Při jejich čtení či přednesu cítí čtenář jakoby totéž co poeta.

Výtvarné umění s literaturou se spojily v divadlo, přemýšlí Kelemen. Divadlo a postupně film a video se postaraly o to, aby se iluze dosahovala komplexním působením mluveného slova a rychle se střídajících obrázků.

Vše z toho překonala výpočetní technika. Ta totiž skýtá příležitost pro tvorbu nejdokonalejší virtuální reality – lépe: pro vysoce věrohodné interaktivní simulace trojrozměrného prostoru. Prvními kroky k tomu jsou virtuální helma a datová rukavice, vbrzku přibude celý skafandr s citlivými elektronickými senzory a stimulátory, které budou snímat mikropohyby našich svalů a umožní nám komplexnější pohyb ve virtuálních prostorech. Dnes již je jisté, že bude možno napojit výpočetní techniku přímo na člověkovu nervovou soustavu, a tak budeme vstupovat do světů, které vznikly v představách jiných osob. „... *nové technologie – interaktivní digitální média – se samy staly nejúžasnějším uměleckým dílem dneška. Nejrozšířenějším dílem interaktivního umění je z toho hlediska interface člověk – počítač,*“ napsal Jozef Kelemen ve studii **Kouzlo a síla interakce** (spoluautorsky s Janou Horákovou).

Mohu potvrdit, že druhá polovina devadesátých let a začátek dvacátého prvního století byly ve společenství českých spisovatelů obdobím nesmiřitelného odporu k výpočetní technice. Osobní počítače a mobilní telefony považovali spisovatelé za příčinu poklesu čtenářského zájmu o tištěnou literaturu a první vznikající literární servery považovala spisovatelská obec takřka za zločin. Elektronické médium však nabízí kvalifikované krásné literatury stále víc a rychle přibývá osobních webových stránek a blogů, kde spisovatelé reagují na společenské dění, zveřejňují ukázky svých děl, biografie a bibliografie. Je jen otázkou času, kdy elektronická kniha převládne nad knihou tištěnou a elektronické čtečky se stanou samozřejmou výbavou vzdělaných lidí.

Dobové diskuse či přímo metabolicky prožívané spory o tom, zda literaturu tištěnou, či digitalizovanou ovšem mají dva průsečíky: v naprosté většině se vedou o literatuře (a formě šíření) **nenazírané** jako součást komplexního historického (evolučního) pohybu společenského a už vůbec se nepřipouští, že kniha, ať tištěná, ať elektronická, je z nejtýpějších produktů a znaků **daného vývojového stupně** inteligentní, sociálně organizované hmoty.

V roce 2010 jsem se v rozhovoru pro elektronické literární periodikum Chůdové kořeny zeptal Jozefa Kelemena: „Warwick předjímá budoucnost, kdy čipem vybavené lidské bytosti budou přes internet komunikovat mezi sebou pouhou výměnou myšlenek. Klávesnice i monitor se prý přezijí. Bude to vše znamenat konec literatury?“

Profesor Kelemen odpověděl: „*Konec kultury to celkem určitě nebude. Bude to znamenat vznik jiné kultury. Měli jsme jako lidstvo kulturu neliterární, bez písma, potom sice literární, ale velmi limitovanou pokud jde o participaci na ní, s ručně přepisovanými knihami, potom knižní, která fakticky trvá dodnes, no a samozřejmě může být nějaká další. Co si autor představuje jako svůj výtvar, to si dnes v jím finalizované podobě musím přečíst, vyposlechnout, vidět na obraze či jako sochu, anebo například v 3D kině. Vždy v nějaké technickými možnostmi limitované podobě. Mě osobně by však například velmi zaujímalo, jak se to všechno jeví přímo v mysli autora. Tam, kde není technických překážek sebevyjádření. Jestliže by nás k tomuto nová média přiblížila, myslím, že by to vůbec nemuselo znamenat konec kultury.*“

Jaké tedy zůstává poslání spisovatele?

Žijeme v časech, kdy exaktní vědy vytvářejí oprávněný tlak na člověka-posthumanistu. Tento tlak jednak způsobuje zánik některých oborů člověkovy činnosti, jednak vytváří obory nové. Nové i v oblastech uměleckých. To zas zkouší spisovatelovu adaptabilitu. Neztotožnit se se světem reálným a zároveň virtuálním znamená neexistovat, v lepším případě zbloudit v nevědomosti a tedy ve společenské periférii. Znak dosud

zůstal stavebním kamenem kultury na Zemi a je na tvůrci se znakem pracujícím, zda se dokáže odtrhnout od tištěné literatury, totiž od papíru, a ve virtualitě vytvořit nový umělecký výraz.

Žijeme v časech, kdy už se prolíná vědecké a technické s uměleckým. To je nejvyšší ideál a přednost kultury 21. století. Sama skutečnost, ta zprostředkovaná předcivilizační i ta v staletích polidštěná, se stala uměleckým dílem. Pokračovatelé dnešních spisovatelů dospějí k novým tvůrčím, protože filosofickým horizontům. Jinak nemůže být.

Fenomén inteligence. Emergentní společenský jev, nikoli výlučnost jednotlivce

V eseji **Society (Budoucí Altamira, 1995)** nás Jozef Kelemen přesvědčuje: „*V diferencovaném společenství existuje individuální prvek výlučně pro prospěch společenství. Diferencované společenství svým utvářením vlastně připomíná zvláštní ‚organismus‘, složený z fyzikálně neintegrováných částí, funkčně odkázaných na kooperaci.*“ Příkladem uvádí experiment Maji J. Mataricové, která zkonstruovala dvacet jednoduchých robotů. Opatřila je jednoduchými „reflexy“, které spojovaly jejich jednoduché percepční schopnosti s jednoduchými akčními schopnostmi. Mataricová robotům umožnila minimální vzájemnou komunikaci a umístila je do docela jednoduchého prostředí. Toto společenství robotů začalo po čase jevit jisté rysy společenství inte-

grujícího se. Například se při jednom experimentu roboti seřadili a začali kroužit, třebaže takové jejich chování nikdo nenaprogramoval a všichni byli vybaveni naprosto stejnými vlastnostmi, ale ne vlastností globální kooperace. Z jednoduchých principů zkrátka vzniklo něco složitého. Ze zákonitostí chování individuálních robotů vznikly zákonitosti chování společenství jako celku.

K tomu dodává Jozef Kelemen: *„Již výzkumy F. C. Bartletta, průkopníka ve studiu individuálního a skupinového chování lidí, naznačují (a v některých případech experimentálně dokazují), že přinejmenším lidská kognitivnost je sociálně-konstruktivním procesem, jenž koordinuje funkce do aktivit, nikoliv do individuální mysli, a že je aktivním v intencích určitých skupinových tendencí, že individuální agent je neustále pod vlivem svého složitého prostředí a veškeré jeho racionální návrhy a zdokonalení stávajícího stavu věci v tomto prostředí jsou určovány nikoliv jeho individualitou, nýbrž motivacemi society, v jejímž rámci jedná.“*

Domnívám se, že právě takové poznání je natolik zásadní, že by nemělo zůstat neznámé žádnému literárnímu tvůrci. Tady jde o nazření agenta-člověka z docela jiném úhlu, než v jakém ho nahlíželo umění celého středověku a celého novověku. Spisovatelé, v naprosté většině individualisté a egocentrici, jsou tou sociálně-profesní skupinou, v níž sebestřednost a jí způsobené faktické zaostávání za nejprogresivnějšími objevy techniky předznamenávají společenské vykolejení a formu odchodu z intelektuální scény. Slovesné umění přetrvalo dlouhá staletí, protože pravdivě zobrazovalo člověka a jeho svět. Ten člověk se změnil. Ten svět se změnil.

Opět Jozef Kelemen a jeho kniha ***Myšlení a stroj***. Cituji: *„Krizе informační společnosti, pokud ji připouštíme, spočívá právě v nedostatečné pozornosti věnované organizování informací do takové podoby a takovým způsobem, aby se stávaly součástmi poznatků umožňujících – třeba i prostředky výpočetní techniky – efektivní využívání informací. Soustavy takto chápaných poznatků vytvářejí znalost té či oné oblasti. A právě v znalosti určité oblasti jsou dosud patrné podstatné vzájemné*

rozdíly mezi lidmi, resp. mezi jejich víc či méně organizovanými skupinami, podniky, institucemi... Chaos informační společnosti se tak pomalu a nenápadně začal transformovat do jiné, trochu organizovanější podoby – do podoby tzv. znalostní společnosti.“

Vědec ve stejné knize tvrdí, že znalostní společnost bude charakterizovaná masovým zpřístupněním a využitím poznatků a znalostí, uložených a zpracovaných informační technikou podle požadavků uživatelů. Znalostní společnost tedy bude ve své limitované podobě představovat společnost, v níž individualita jednotlivce a jeho postavení ve společnosti už nebudou tak výrazně determinované tím, co dané individuum zná. To samozřejmě nezůstane bez významných společenských následků – velká iluze o nenahraditelné jedinečnosti individua je překonána.

Život society. Plyne, zatímco individua participují

V předešlé kapitole jsme připomenuli experiment Maji J. Mataricové, jak ho popisuje Jozef Kelemen v eseji **Society**. Z tohoto a nejenom z tohoto pokusu tedy profesor Kelemen vyvozuje, že lidská kognitivnost je sociálně-konstruktivním procesem. Ten tedy koordinuje funkce do aktivit a je aktivním v intencích určitých skupinových tendencí. Tak je individuální agent neustále pod vlivem svého složitého prostředí a veškeré jeho racionální návrhy v tomto prostředí jsou určovány nikoliv jeho individualitou, nýbrž motivacemi příslušné society.

A dodává profesor Kelemen, že societa přece žije svým vlastním životem, jenž jednotlivci nemohou globálně řídit – vždyť jej nemohou detailně poznat. Co plyne, to je život society. Kdo participuje, to je jednotlivec.

Nové, všeobecně rozšířené technologie Kelemenův závěr dotvrzují a Kelemen si toho je samozřejmě vědom. Na tomto místě si znovu připomeňme vědcevo myšlenku z rozhovoru pro Goldman (2003): *„Internet je už dnes globální, technicky ukotvená síť statisíců, možná milionů počítačů, která obsahuje nesmírné množství informací a poznatků a která nám nabízí nepředstavitelné možnosti komunikace. Přitom jde o síť, které jsme skutečně jen aktivními prvky, protože už dnes ji fakticky neznáme. Nevíme, kolik počítačů je do ní zapojených, nedokážeme globálně řídit a sledovat její činnost. Nejsem si dokonce jistý ani tím, zda bychom ji dokázali aspoň vypnout. Existuje svým zvláštním způsobem, který zatím váháme nazvat životem.“*

Jozef Kelemen se staví ke kyberprostoru jako k technickému předpokladu dalšího obrovského kroku, který kultura Západu **už dělá**, kroku, na jehož konci bude societa silnější a jednotlivec beznadějně závislý. Vnucuje se otázka, jaký má takový vývoj a takové uspořádání ve fungování sociálně organizované hmoty vlastně smysl.

Domnívám se, že „mít smysl“ je výbavou a hnací silou člověka k jeho protivení se entropii ve vesmíru. Od časů Jurije A. Gagarina je zřejmé i části laické veřejnosti, že člověk není pozemský, ale kosmický fenomén, jehož přirozenou tendencí je ve vesmíru hledat, vesmíru porozumět a mimozemský vesmír osídlit. To vše ovšem nemůže dokázat jednotlivec, ale kolektivní duch, duch society. Nazdávám se, že duchovní ve vesmíru spěje na roveň fyzikálních a chemických procesů a že sám vesmír se v budoucnu může jevit inteligentním organismům jako živý organismus.

Muž novorenesančního ducha

„Za nezájem o svoji práci nesou větší díl viny autoři-vědci než jejich čtenáři-laici. Přitom, myslím si, prospívá nejen veřejnosti, ale v důsledcích i vědě, když je veřejnost informovaná o tom, co děláme. Prvoplánová vědecko-popularizační tvorba se mi však nezamlouvá. Nedomnívám se, že je možné někoho naučit na dvou stovkách stran něčemu, co je tolik komplikované jako kterákoliv dnešní vědní či technická disciplína. Navíc, lidé asi ani nepotřebují znát details, vždyť vlastně každý z nich je specialistou v něčem, co profesionálně musí sledovat. Spíš potřebují v některých směrech kvalifikovanějšího partnera k svým vlastním úvahám o některých problémech souvisejících s vědou a technikou.“

J. Kelemen

*

Tento sborník jsem nazval ***Cesty a tvorba Jozefa Kelemena. Rozměr života.*** Čtenář mi dá, jak doufám, za pravdu, že rozměr Kelemenova života a duchovního světa doširoka přečnívá rozměry životů drtivé většiny individuí vytvářejících společnost. Jozef Kelemen našel a žije svět, jehož pohybu porozuměl jako málokdo a jehož otevřené příští zvažuje, nikoli však definuje. (Evoluce nezná definic.)

Při hodnocení kvality života obvykle sčítáme pozitiva charakteru a pozitiva díla. Právě od charakteru je dílo odvislé.

Dílo Jozefa Kelemena je cenné.

Je srozumitelné – právěže i laikovi, což má o charakteru tvůrce tu největší vypo-
vídací schopnost. Podobně jako skutečnost, že píše v jazyce rodné země a jazykem
země, která je mu druhým domovem.

Jozef Kelemen vedl doktorské kurzy na Univerzitě Rovira a Virgili v katalánské
Tarragoně, na Technické univerzitě ve Vídni a na Technické univerzitě v Hradci
Králové.

Jako hostující vědecký pracovník působil v Laboratoři umělé inteligence na Massa-
chusetts Institute of Technology v Cambridge.

Jozef Kelemen je světoobčanem.

V současnosti působí jako pedagog na Slezské univerzitě v Opavě, kde se věnu-
je zejména výzkumu v oblasti autonomních agentů a výchově doktorandů v oblasti
autonomních systémů, a na bratislavském pracovišti trenčínské Vysoké školy ma-
nažmentu.

Za největší nebezpečí pro člověka západního typu považuje hédonizmus. („*Hédo-
nizmus se postupně stává součástí naší ideologie.*“)

Jozef Kelemen žije v Opavě a v Bratislavě.

Kelemenovy v textu citované publikace:

- Kelemen, J.: Budoucí Altamira. Votobia, Olomouc, 1995, 140 str.
- Kelemen, J.: Adam – Golem – Kyborg: Cesta naší civilizace od mýtu k technice. Živel č. 13 (léto 1999) s. 40 – 47
- Kelemen, J.: Kybergolem – eseje o cestě Adama ke Kyborgovi. Votobia, Olomouc, 2001, 112 str.
- Kelemen, J.: Čo bude na svete po človeku. Goldman, marec 2003, s. 88 – 96 (rozhovor pripravil M. Kasarda)
- Kelemen, J.: Iné texty. F. R. & G., Bratislava, 2005, 160 str.
- Kelemen, J.: Myslenie a stroj. Kalligram, Bratislava, 2010, 386 s.
- Horáková, J., Kelemen, J.: Kouzlo a síla interakce. In: Kognice a umělý život V, svazek 1 (J. Kelemen, V. Kvasnička, J. Pospíchal, sest.). Slezská univerzita, Opava, 2005, s. 195 – 215

Z dalších publikací Jozefa Kelemena:

- Kelemen, J.: Myslenie, počítač..., 1990
- Kelemen, J.: Základy umelej inteligencie, 1992
- Kelemen, J.: Úvod do umelej inteligencie, 1992
- Kelemen, J.: Grammar Systems, 1994
- Kelemen, J.: Strojovia a agenty, 1994
- Kelemen, J.: Expertné systémy pre prax, 1996
- Kelemen, J.: Expertné systémy, 1998
- Kelemen, J.: Postmoderný stroj, 1998
- Kelemen, J.: Tvorba expertních systémů, 1999
- Kelemen, J.: Tvorba expertních systémů v prostředí Clips, 1999
- Kelemen, J.: Berušky, andělé a stroje, 2004
- Kelemen, J.: Pozvanie do znalostnej spoločnosti, 2007
- Kelemen, J.: Kapitoly o znalostnej spoločnosti, 2008

Kdy a kde jste se narodil, pane Kelemene? Jste prvorozený? Kolik máte sourozenců?

Narodil som sa 16. 3. 1951 v Nových Zámkoch. Mám jedného mladšieho súrodenca, brata Ladislava, ktorý je právnikom.

V jakém povolání pracovali vaši rodiče?

Otec bol stavebný technik, matka vyučená krajčírka, ale zamestnaná (okrem asi poldruharočného obdobia, keď bola rodina odkázaná iba na jej príjem predavačky) nebola, starala sa o domácnosť a o našu výchovu. Pamätám sa, že si občas asi privyrábala šitím pre kamarátky, lebo po večeroch zvykla na starej singerke, ktorú kúpil ešte starej mame môj dedko, šiť. Na dedka z maminej strany sa nepamätám, stal sa obeťou spojeneckého bombardovania Nových Zámkov, kde pracoval v lokomotívnom depe ako zámočník. Na oboch starých rodičov z otcovej strany sa pamätám, ale nemám na nich prakticky skoro žiadne spomienky z detstva, asi sme sa s nimi nestýkali príliš často...

Kde jste vychodil základní, střední školu, kdy jste nastoupil studia vysoké školy a v jakém oboru?

Od narodenia som vyrastal v Šali neďaleko Nových Zámkov. Doma sa rozprávalo maďarsky. Slovensky som sa začal učiť ako päťročný v slovenskej škôlke, kam ma rodičia zapísali, lebo sa rozhodli zapísať ma po roku takejto jazykovej prípravy do slovenskej školy, čo sa aj stalo. Pokračoval som potom na Strednej všeobecnevzdelávacej škole v Šali, na ktorej som v roku 1969 aj maturoval. V tom istom roku som začal študovať matematiku (od tretieho ročníka so špecializáciou na ekonometriu) na vtedajšej Prírodovedeckej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Štúdium som úspešne ukončil v roku 1974.

Kteří lidé vedle rodičů měli největší vliv na formování vaší osobnosti?

Na mojej výchove sa významnou mierou podielala moja stará mama z matkinej strany, ktorá s nami žila v spoločnej domácnosti. Napríklad nám s bratom predčítava-

la celé romány, trebárs známe verneovky. No a takto som sa pomaly začal učiť aj čítať v maďarčine, viacmenej súbežne so slovenčinou. V mnohom mi „naďmama“, ako sme ju volali (to je po slovensky stará mama, ale maďarčina, podobne ako napríklad nemčina, maniesto prívlastnu „stará“ používa zhovievavejšie označenie „veľká“), ostala svojimi názormi a postojmi doteraz vzorom. Okrem nej mal na mňa veľký vplyv otcov kamarát František Moncman. Bol to kňaz bez štátneho súhlasu. Pracoval na Biskupskom úrade v Trnave a chodieval ku nám často na návštevy. Zásoboval ma literatúrou, ktorá nebola vtedy u nás bežne dostupná. Mal som šťastie aj na pár výborných stredoškolských učiteľov. Literatúru nás učil Július Morávek, skvelý učiteľ, rozhladený, inteligentný... naučil nás aj hodne z filozofie. Druhým bol Peter Bošňák, ktorý ma učil biológiu. Na vysokej škole mali na mňa najväčší vplyv paradoxne dve osobnosti, ktoré nepracovali na vysokých školách a ani mi nikdy neprednášali. Boli to Jozef Gruska, ktorého seminár na SAV a potom aj na iných pracoviskách v Bratislave som navštevoval od študentských čias, a Ivan M. Havel z Prahy, s ktorým som sa zoznámil počas vysokoškolskej praxe v lete 1973.

V rozhovore pro Softwarové noviny č. 8/1996 jste konstatoval, že v oblasti umělé inteligence dosud nepostoupila osvěta natolik, aby veřejnost chápala práci vědců objektivněji a aby v ní přestala vidět herezi. Změnila se v tomto směru situace takřka po patnácti letech? U nás? V technologicky nejvyspělejších zemích?

Zmenila sa v tom, že umelá inteligencia prestala byť „módnu disciplínou“. Takže toľko sa už o nej nepíše a dnešní intelektuáli si našli pre svoje nimi tak obľubované strašenie verejnosti iné, na nejaký čas príťažlivejšie témy. Verejnosť sa už nebojí, že ľudí budú o pár rokov naháňať krvilačné roboty. Prestali sme brať vážne varovania Kevin Warwicka. Dnešným zvestovateľom apokalyisy je Al Gore, aj keď aj jeho vízie už začínajú trochu všednieť. Navyše sa mi zdá, že úlohu naháňačov strachnu začínajú po individuálnych intelektuáloch preberať globálne inštitúcie. Ako celkom dobrý príkladom sa mi javí byť WHO. Tá naháňa strach takpovediac ex offo. Umelá inteligencia, ako som spomenul, vyšla ako strašidlo „z módy“ už pred rokmi. Výsledky triezvych

výskumov vedených v rámci nej boli však úspešné a vstúpili do nášho každodenného života v podobe softvérov, ktorými sú vybavené napríklad medicínske zariadenia, osobné autá, trebárs práčky a vysavače v domácnostiach, aby som spomenul to, čo je každému na očiach aj v našich podmienkach. A z toho mám radosť!

V jiném rozhovoru z poloviny roku 1999 jste připomenul Brzezinského názor, že vztah politiků k oborům genové inženýrství a umělá inteligence bude ovlivňovat politický charakter jednotlivých zemí a bude je politicky i rozdělovat. Myslíte, že k tomu už došlo?

Samozrejme došlo. Uvedomme si, koľko zákonov vzniká pod vplyvom rozmanitých „lobby“ okolo už spomenutých geneticky modifikovaných organizmov, okolo záujmov farmaceutických firiem, spoločností na ťažbu fosílnych palivových zdrojov apod.. S koľkými ohraničeniami sa musia trebárs vedci v niektorých krajinách popasovať, aby mohli vykonávať niektoré výskumy. Inak povedané, ako je niektorými legislatívami obmedzovaná sloboda bádania napr. v medicíne, v biológii, ba dokonca v historických vedách. Pokiaľ ide o informatiku, uvedomte si tlaky, ktorým odolávajú niektoré spôsoby šírenia informácií zo strany niektorých vlád a niektorých parlamentov... Schválne som tak často opakoval slovo „niektorý“, aby som zdôraznil, že nie všade je tomu tak. A práve z toho plynie, že rozdeľovanie, ktoré ste spomenuli v otázke, nielen že začalo, ale postupuje! V dôsledku v podstate politických rozhodnutí.

Nástup vědních oborů kybernetika a genové inženýrství se odehrál ve dvacátém století. Je to náhoda, nebo osudová nutnost a příležitost pro INTE-LIGENTNÍ ŽIVOT ve Sluneční soustavě, případně v ještě větším kosmickém prostoru?

Podľa mňa je to osudová nutnosť civilizácie, v ktorej je nám dopriate žiť, a ktorú naši predkovia budovali niekoľko tisícročí do podoby, ktorá podstatným spôsobom zmenila svet. Aj v predchádzajúcich odpovediach som sa snažil naznačiť, že momentálne je táto civilizácia v kríze. Badať na nej znaky akejsi únavy a dosť tragického zapletenia sa do zásad, ktoré si vytýčila a doviedla ich dôsledky v mnohých prípadoch ad

absurdum. Hlavne, zdá sa mi, zásluhou rozmanitých revolúcií, z ktorých prvá a najvýznamnejšie bola asi francúzska buržoázna revolúcia. Vytýčila v podstate nesplniteľné ciele – bratstvo, rovnosť a slobodu a jej ideologickí pokračovatelia stáročia verbujú za ich splnenie. Tieto ciele je však paradoxne nemožné bez tvrdej diktatúry dosiahnuť a ja sa domnievam, že je načas si to konečne uvedomiť. Nikdy si nebudeme všetci rovni. Nikdy nebudeme všetci cítiť ku sebe pozitívne city bratstva. A čo vlastne ostane zo slobody, keď budeme musieť byť povinne rovnakí a povinne sa bratať!? Dôsledkom takýchto cieľov a predovšetkým snahy napriek všetkému ich dosiahnuť je súčasná kríza Západu. Ak Západ túto krízu prekoná a nenechá sa naďalej deštruovať sama sebou a ani vplyvmi iných civilizačných predstáv, tak celkom určite privedie k ďalším podstatným zmenám. Čo má podľa mojej mienky v našej civilizácii unikátnu hodnotu, je tradícia dôvery vo vlastné schopnosti. Človek Západu neprosil svojho Boha, aby zaňho vyriešil jeho problémy. Prosil ho, aby mu dal dostatok síl a umu, aby ich vyriešil sám. Toto považujem za veľmi podstatný určujúci prvok našej civilizácie!

Vrátim sa však do oblasti vedy a techniky. Je užitočné si uvedomiť, že fakticky až dodnes sa veda a technika sústreďovali na anorganický svet. Dnes sa začínajú nasmelo a s rozpakmi poodchyľovať dvere do sveta organického, v ktorom sme doteraz videli príliš mnoho mystického, tajomného, až posvätného. Zatiaľ sme vo vzťahu k živému svetu fakticky v stave, v akom boli naši dávni predkovia, ktorý videli takéto „tajomno“ aj v mnohých z dnešného pohľadu obyčajných, ľahko pochopiteľných javoch. V bleskoch, v hrmení, v polárnej žiare, v kométach... Vysvetlenia našla fyzika v anorganickom svete. Hovoriť však o raketopláne či o parnej lokomotive ako o súčastiach anorganickej hmoty by bolo výrazne zjednodušujúce, hoci sme ich z nerastov, z anorganickej hmoty postavili. Podobne nenáležitú bude hovoriť o tom, čo vytvoríme z organického materiálu, patrične doplneného výsledkami trebárs informatiky, ako o organizmoch. Možno nájdeme výstižnejšie výrazivo na diskutovanie o takýchto výtvoroch. Nepochybne v určitom zmysle živých, v určitom zmysle a do určitej miery nepochybne inteligentných, možno (čiastočne) samostatných a nezávislých od našich úmyslov, cieľov, sledujúc ktoré vzniknú, od našich zámerov s nimi. Možno nás v mnohom prekonajú a možno budú ďalším ohnivkom v evo-

lučnej reťazi. Má človek čo i len najmenší dôvod k presvedčeniu, že je koncom tejto reťaze? Má dôvod k presvedčeniu, že táto reťaz bude pokračovať mimo neho? Máme dôvod predpokladať, že v evolúcii dôjde k regresu komplexity? To by predsa znamenalo jej popretie!

Jste velký příznivec uměleckého světa. Sledujete uplatnění a vývoj uměleckých druhů v kyberprostoru? Pokud ano, co o umění v kyberprostoru soudíte?

Kyberpriestor je priestor, ktorý sme si „umelo“ vytvorili vďaka informačnej a telekomunikačnej technike. Nevidím vôbec nič neprirodzené v tom, keď tento priestor začínajú využívať aj umelci, často k dokonalejšiemu vyjadreniu svojich predstáv, než k akému by ich nútili ohraničenosti priestoru, v ktorom sa pohybujú naše telá. Celá táto záležitosť je však dnes iba vo svojom veľmi počiatočnom štádiu. Hodne sa experimentuje, to je pravda. Je však veľmi málo skutočne historicky hodnotných diel, ktoré vznikli. K interpretácii vznikajúcich diel a k reflexii celej situácii v kyberumení, v robotickom umení, v umeleckých prejavoch vzťahujúcich sa na „umelý život“ chýbajú odborne vhodne pripravení teoretici, kritici sú niekedy až prekvapivo konzervatívni a tak sa aj existujúce diela ťažko dostávajú k ich adresátom, k verejnosti... So všetkým týmto sme sa však už v dejinách umenia stretli, priekopníci tvorcovia to mali s kritikmi a s vládnuou paradigmou vždy dosť ťažké. Čo im pomáhalo, bola spočiatku vždy hŕstka nadšencov, mecenášov, ktorí mali vlastné očakávania voči umeniu a podržali tých, ktorí ich boli v stave saturovať. Žiaľ, dnes sa ich nasledovníci, sponzori, vidia skôr v sebakpresadzovaní a tak máme záplavu sponzorov totálne hlúpych akcií typu volieb rozmanitých miss, súťaží v oblasti poklesnutej štvrtotriednej kabaretnej zábavy, vulgárneho cirkusu, ktorí sa – ktovie prečo ešte stále – volá šport apod. Hodnoty sa však raz presadia! Tak pracuje evolúcia... Ako Boh: Pomaly, ale neomylné!

Kdo je paní (slečna?) Alica Kelemenová?

Je to moja manželka, matka našich dvoch už dospelých synov a v neposlednom rade moja dlhoročná spolupracovníčka.

Nenastal čas, kedy by sa se základy kybernetiky a príbuzných disciplín mali viac seznamovať stredoškooláci v rámci školných osnov?

Kybernetika veľmi úzko súvisí s informatikou. A s informatikou, teda skôr so základmi práce s počítačmi, sa žiaci zoznamujú, aspoň pokiaľ viem, už na základnej škole. Malá poznámka na okraj: Keď som navštevoval v rokoch 1966 – 1969 v meste, kde som vyrastal, teda v Šali, vtedy ešte strednú všeobecnevzdelávaciu školu (tede vtedajšiu obdobu dnešných a skorších gymnázií), v jednom z ročníkov, nepamätám sa už v ktorom, sme mali predmet kybernetika. Princíp fungovania záchodového splachovača alebo teplotného spínača na rychlovarných konviciach som sia naučil na tých hodinách.

Stane sa kybernetika súčasťou všeobecného vzdelání?

Ako som už spomenul, pred niekoľkými desaťročiami bola, aspoň na našej škole. Mali sme ju v rozsahu jedného školského polroku týždenne jednu hodinu. Teraz je však na výslni skôr s kybernetikou súvisiaca informatika. S tou sa žiaci zoznamujú.

Necítíte se byť – vzhľadom k oboru, jemuž se věnujete a úhlu pohledu, z něhož nazíráte svět a jsoucno – ještě někdy osamělý?

Intelektuálne se cítim niekedy osamotený hlavne kvôli tomu, že nedôverujem v miere, v akej mnohí moji kolegovia, internetu a kyberpriestoru.

Napríklad tomu internetovému „vzdelávaniu na diaľku“ (e-learning). Keď si spomínam na moje študentské časy, uvedomujem si, že dost podstatnú časť z toho, čo mi škola dala, som nezískal výlučne na prednáškach alebo na cvičeniach, ale aj v kolektíve kolegov-studentov a mojich učiteľov. Dodnes mám fakticky drvivú väčšinu spoločenských kontaktov ešte z tej doby, množstvo kultúrnych zážitkov, nekonečné debaty tvárou v tvár s partnermi o biológii, genetike, hudbe (vážnej aj nevážnej), o literatúre a filozofii, o divadle, o obrazoch, o fyzike, matematike, estetike, psychológii, medicíne... Spomínam na ľudí, s ktorými som si o tom všetkom mal možnosť sa porozprávať (osobne, nie ako člen facebookovskej družiny, ani nie skypovaním!). Boli to ľudia, se ktorými som sa denne stretával fyzicky, v reálnom prostredí, trebárs v jedeni

pri obede alebo pri večeri... Sem hlboko presvedčený, že práve takéto kontakty budú e-learningovo „vysokoškolsky vzdelaným“ ľuďom za párrokov nesmierne chýbať. Ako sa z nich raz stanú vzdelanci, intelektuáli, to si nedokážem predstaviť. Mám obavu, že ostanú (v lepšom prípade) „fachidioti“. V tom horšom... doplňte si, čo vás napadlo! Možno, že preceňujem význam osobných kontaktov pro rozvoj osobnosti jednotlivca. Ale čo keď nie!? Možno, že okrem kyberpriestoru potrebuje človek aj ten klasický priestor súžitia s ostatnými ľuďmi, kto vie...

Osobne pociťujem napríklad obrovský rozdiel v tom, keď počúvam svoju obľúbenú hudbu z CDčka alebo naživo na koncerte s niekým, s kým si potom o počutí môžeme pohovoriť napríklad pri príjemnej večeri. Alebo keď se dívam na obraz na výstave. Tie dátové kyberpriestorové veci sa mi nezdarujú byť dosť autentické. Možno im chýba nejaká tá „aura“, ako to niekedy hovoriajú kunsthistorici... Alebo, a to sa mi zdá pravdepodobnejšie, sme ešte neobjavili tie spôsoby využitia kyberpriestoru, ktoré by nám umožňovali vyjadrovať sa nejakým kvalitatívne úplne novým a pre človeka esteticky a emocionálne pritažlivým a účinným spôsobom. V kyberartu sa o to snaží dosť ľudí, zatiaľ však, zdá sa mi, bez zreteľnejších úspechov. Je to zatiaľ skôr technická hračka, podobne ako ňou bola svojho času fotografia alebo film. Bolo treba si trochu počkať, kým sa z nich vyvinuli príslušné autentické formy umeleckej komunikácie. Tú dobu čakania možno práve žijeme v spojitosti s kyberpriestorom.

Kdysi jste uvedl, že prvním, kdo vás zasvětil do problematiky umělé existence, byl Ivan M. Havel. V Havlově publicistické tvorbě jsem se poprvé setkal s termíny celoplanetární bytost. Jste takovému náhledu nakloněn?

Ivan M. Havel bol prvý, kto ma zasväcoval do tajov umelej inteligencie. Bolo to počas mojej štvortýždňovej vysokoškolskej praxe u neho v Prahe, vtedy, v roku 1973, ešte na ÚTIA ČSAV. Predtým som dostal nejaké materiály na čítanie od môjho vtedajšieho učiteľa, ktorý ma na tú prax fakticky poslal, Jozefa Hvoreckého z Univerzity Komenského a trochu neskôr, po návrate z praxe, aj od Ľudovíta Molnára z vtedajšej Vysokej školy technickej v Bratislave. To boli začiatky môjho záujmu o umelú inteligenciu. S Ivanom a aj s Jozefom sme od tých čias – dúfam, že by so

mnou súhlasili – ostali dobrí priatelia a s prof. Molnárom, myslím si, účinne kooperujúci kolegovia.

Pokiaľ ide o Ivanovu zmienku o „celoplanetárnej bytosti“, nepoznám kontex, v ktorom to spomenul, takže by som sa k tomu radšej v tejto rovine nevyjadroval.

V trochu všeobecnejšej rovine si však myslím, že v mnohých diskusiách sa takéto zvláštne pojmy vyskytujú ako akési pokusy o „politicky korektné“ pomenovanie toho, čo kresťan nemá problém nazvať Bohom. Viac ako tisícročie stmeloval predpoklad existencie Boha a viera v neho Európu a neskôr aj európskemu vplyvu sa oddajúcu Ameriku a tieto kultúrne oblasti nespochybniteľne aj následkom tohto intelektuálneho a etického stmelenia svojich členov dosiahli impozantné výsledky, neporovnateľné so žiadnymi inými kultúrami na Zemi. A ani dnes, napriek predpovediam mnohých, tento Boh mŕtvy nie je...

Neviem, nakoľko je pojem celoplanetárnej bytosti spojený s newageovskými predstavami, napríklad okolo konceptu Gaia. Mám však dojem, že pomaly sa dostávame k intelektuálne celkom dobre podložitelnému poznaniu, že existujú javy, ktoré nás ako jednotlivcov „presahujú“ v zmysle, že nie sme ich ako jednotlivci schopní racionálne pochopiť. Sme so svojím svetom v situácii, v akej sa nachádza mravec, ktorý pravdepodobne tiež nechápe spôsob ani účel stavby, ani existencie a fungovania mraveniska. Naším mraveniskom je náš svet a naša ľudská spoločnosť. V tomto svete a v tejto spoločnosti skoro určite fungujú procesy a vyskytujú sa v nej javy, ktoré možno nikdy nepochopíme v podobe takých zákonov, akých formulácie sa vyžadujú v dnes obvyklej racionalisticky chápanej vede. Tieto zákony však fungujú a my to dokonca nejako podvedome či intuitívne aj cítime... Niečo nás núti ich rešpektovať, racionálne ich však nedokážeme odôvodniť. Neostáva nám, než veriť. Veriaci človek odvodzuje ich vznik od Boha či nejakých bohov, inak zmýšľajúci od „celoplanetárnej bytosti“, no a primitívny ateista si nahovára, že čo on nechápe, to neexistuje, a ešte okamih (myslím historický okamih) sa bude tešiť dôsledkom svojej morálnej a intelektuálnej „tolerancie“ zmesi navzájom sa vylučujúcich civilizačných hodnôt...

Potkal jste na svých cestách světem mnoho vzdělaných, progresivních i moudrých lidí. Kteří vám dali pro vaši práci nejvíc?

Mal som to šťastie, že som sa stretol s niekoľkými výnimočne múdrymi ľuďmi. Možno to nebolo iba moje šťastie, možno som sa o to aj trochu snažil, ale bez toho povestného kúska šťastička by sa to asi nepodarilo.

Prvého takého človeka mi však doprial osud. Bola to moja babička z matkinej strany. Bola to nesmierne múdra a húževnatá žena. Nebudete mi veriť, ale dodnes na ňu denne myslievam, a to budem mať zanedlho šesťdesiat.

Potom to boli stretnutia v dospelosti. Napríklad aj so spomínaným Ivanom M. Havlom. Ale mal som nesmierne poučné rozhovory aj s Pálom Erdősom, imponantným zjavom v matematike minulého storočia. S Aristidom Lindenmayerom, teoretickým biológom, ktorému sa podarilo prepojiť veľmi produktívnym spôsobom teoretickú informatiku s biológiou, s Marvinom Minskym, jedným zo zakladateľských osobností umelej inteligencie, s Gheorghe Pâunom, rumunským informatikom, s ktorým už dlhé roky aj odborne spolupracujem... no, určite som niekoľkých ďalších vynechal. V skutočnosti v človeku asi nechávajú stopy mnohé stretnutia, ku ktorým počas jeho života dôjde. Ovplyvňujú jeho myslenie, estetické cítenie, emotivitu, konanie... V každom prípade využívam aj túto príležitosť, aby som sa všetkým, stretnutia s ktorými ma obohatili, aj touto cestou poďakoval za to, že boli, sú a dúfam, že ich ešte zopár aj bude.

Jakých hodnot si na človeku ceníte najvíc?

Najviac si na ľuďoch cením múdrosť. Toto je asi aj príčinou toho, že som v živote mal vždy mnoho odomňa starších kamarátov. Aj dnes sa väčšina ľudí, s ktorými sa rád stretávam a s ktorými si rád pohovorím, grupuje pomaly z radov sedemdesiatnikov.

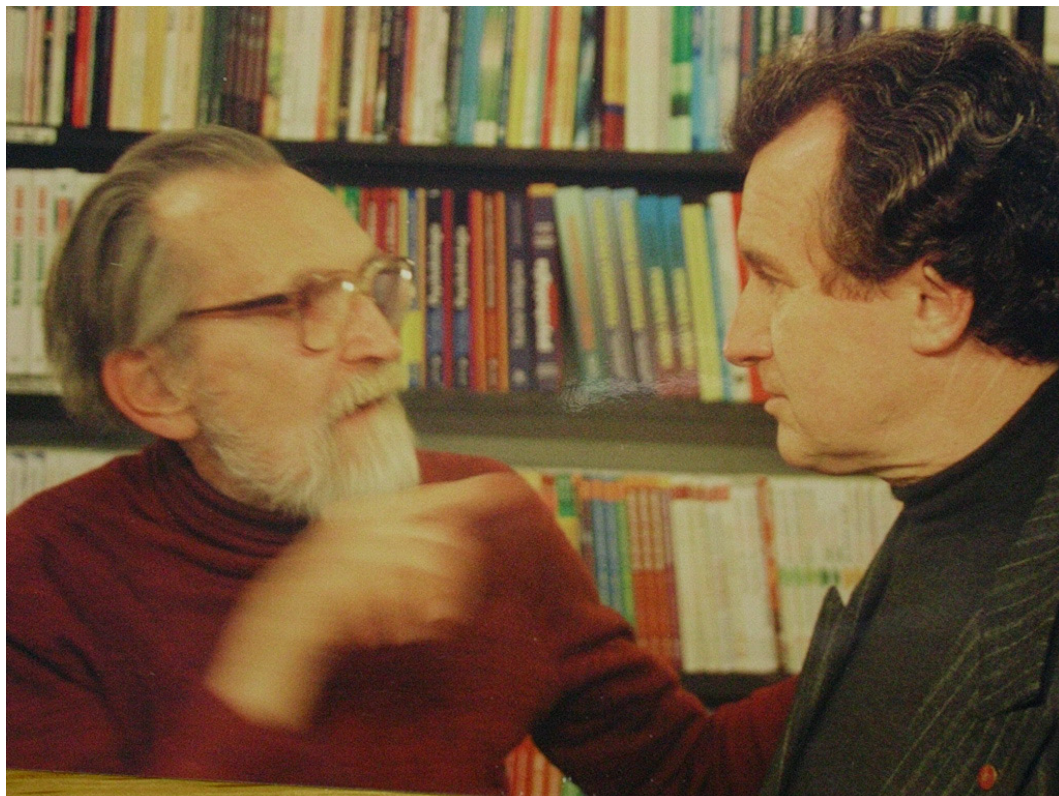
Nacházíte tuto hodnotu?

U niektorých ľudí našťastie ano. Lenže ich nie je možné v hluku súčasnosti zreteľnejšie počuť, ani ľahko nájsť ich knižky na kriklavými obálkami preplnených poultich kníhkupectiev. Na vystupovanie v mediálnych shows zasa nie sú dosť vulgárni

a urehotaní... Pri svojich vystúpeniach sa nevedia o všetkom „baviť“, ako je to dnes módne. Oni radšej využívajú trochu širiu ponuku slovníkov a používajú aj archaizmy. O seriózných problémoch napríklad debatujú, diskutujú, vymieňajú si o nich názory... takže v dnešku dominujúceho hedonizmu sú asi menej viditeľní. A v časoch, keď sa ostatní o týchto veciach prihlúpnuťo „bavia“, je to možno škoda...

Profesora Jozefa Kelemena se ptal Miroslav Vejlupěk (Čerchovský).

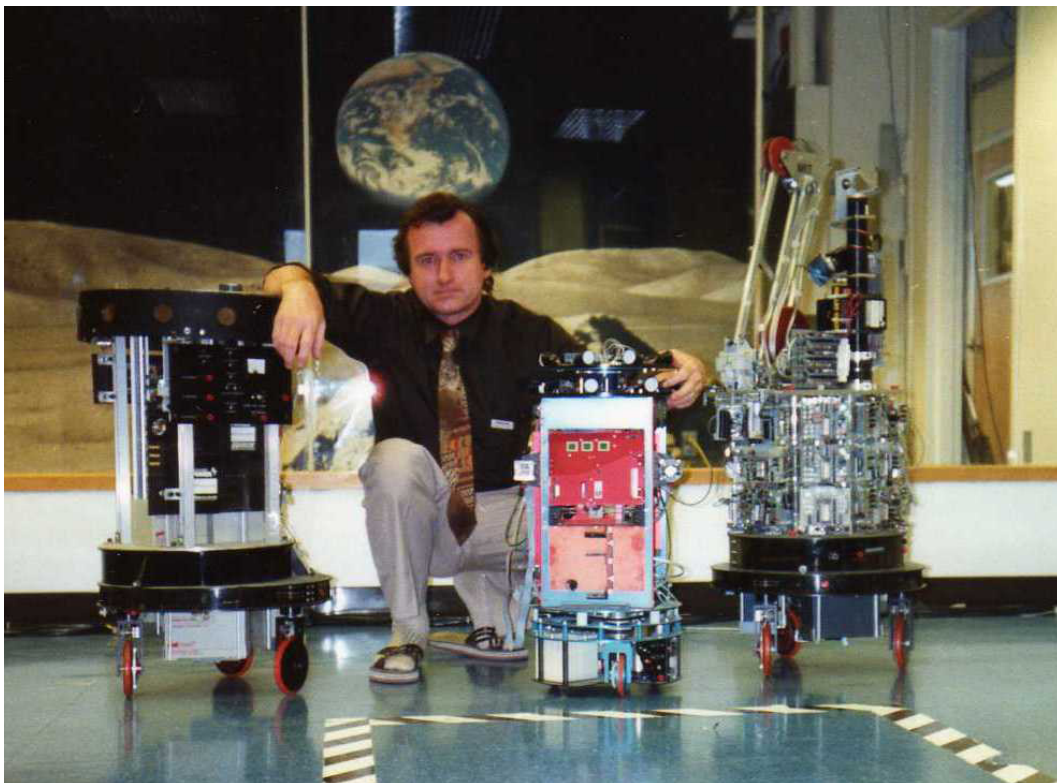
Srpen – září 2010.

*Jozef Kelemen a filosof Egon Bondy (vlevo) na křtu
knihy Kybergolem v bratislavském knihkupectví
Artforum, 2001*

*Jozef Kelemen
ve spoločnosti Kevina Warwicka (vpravo), 2005*

*S roboty pojmenovanými Seymour, Toto a Herbert
v Laboratoři umělé inteligence MIT v Cambridge, 1992*

V New Yorku se syny Eduardem a Robertem, 2009

*V Ústavu informatiky Slezské univerzity v Opavě
s robotem Khepera, 2001*

*Jozef Kelemen ve společnosti Marwina Minského
(vlevo) a Ivana M. Havla (uprostřed), 2004*

*S Janou Horákovou po společné přednášce
Na Vysoké škole výtvarných umění v Bratislavě, 2006*

S vnučkou Michaelou, 2009

Miroslav Vejlupek (Čerchovský)
Cesty a tvorba Jozefa Kelemena.
Rozměr života

Přebal a grafická úprava Miroslav Vejlupek jr.
Vydal Prácheňský syndikát V-ART Horažďovice – Písek,
regionální jednatelství Myslív
Fotografie z archivu autora
Technická redakce Miroslav Vejlupek jr.
V Myslívě, březen 2011. První vydání
Vyšlo ve formátu PDF
45 stran. 2,2 MB

© Miroslav Vejlupek (Čerchovský)